TABERÎ'NİN KUR'AN TEFSİRİ'NDEKİ RİVAYETLER*

Heribert HORST
Çev.: Sabri ÇAP**

Öz

Yazarın Taberî'nin Tefsirindeki bütün isnadların tahlil edildiği doktora tezinden kendisi tarafından özetlenerek kaleme alınmış makalede Taberî'nin tefsirinde 35.400'den fazla metnin nakledildiği 13.026 isnaddan yüz defadan fazla tekrarlanan yirmi isnad ayrıntılı olarak ele alınmış ve bunların Tefsirde geçiş durumları tahlil edilmiştir. Yazarın tesbitine göre Tefsir'de onbeş defadan fazla tekrarlanan isnad sayısı ise 91 adettir. Tefsirdeki rivayetlerin çok az bir kısmı sahâbeye, çoğunluğu ise tâbiîn ve daha sonraki nesillere dayanmaktadır. Yazara göre sahih isnadlar Schacht'ın iddiasının aksine en azından ilk Hicrî asrın son dönemine kadar uzanmaktadır. Yine Şâfiî'den yüz yıl sonra yaşamış olan Taberî'nin tefsiri merfû rivâyetlerden çok mevkûf ve maktû rivâyetler ihtiva etmektedir. Bu durum Şâfiî'den sonra hadislerin ref edildiği iddiasına aykırıdır.

Anahtar Kelimeler: Taberî, İsnad, Hadis, Tefsir, rivâyet, sahâbe, oryantalist.

❋❋❋

İslâm Biliminin bağımsız bir disiplin olarak inkişâfı sıkı sıkıya Thedor Nöldeke (ö. 1930) ve Ignaz Goldziher'e (ö. 1921) bağlıdır. Daha önceki nesiller İslâma tamamen dinî polemikler ışığında ba-

* Bu makale Heribert Horst'un, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG), Yıl: 1953, C. 103, s. 290-307'de yayınlanmış olan *"Zur Überlieferung im Korankommentar at-Tabaris"* adlı makalesinin tercümesidir. Yazar makaleyi 1952 yılında tamamladığı ve 73 sayfadan ibaret ve bugüne kadar yayınlanmamış olan *"Die Gewährsmänner im Korankommentar des Tabari. Ein Beitrag zur Kenntnis der Exegetischen Überlieferung im Islam"* adlı tezinden özetleyerek kaleme almıştır Yazar süre çalıştığı Mainz Üniversitesinden 1990 yılında emekli olmuş ve 2012 yılında ölmüştür. (Müt.).

** İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İslamî İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı. sabricap@hotmail.com.

karken, Nöldeke ilk defa denenmiş teolojik metodları kullanarak Kur'an'ı dinle ilgili tarihsel belge olarak araştırmış olma liyâkatine hakkıyla sahiptir.[1] Goldziher ise, ilk defa hadisin tarihî- eleştirel gözden geçirmeye teşebbüs eden[2] ve hadisin tarihî olaylar için kaynak olarak güvenilirliğinde haddinden fazla değer verildiğini gösteren kişidir.

Hadisin içinde rivâyetlere dayanan Kur'an Tefsîri geniş bir yer tutmaktadır. Rivâyet Tefsîri en mümtaz temsilcisini, Kur'an Tefsîri uzun süre bulunamamış olan Ebû Ca'fer et-Taberî'de[3] (ö. 310/923) buldu. Nöldeke, dâhiyane gençlik eseri olan *Geschichte des Qorans (Kur'an Tarihi)*[4]'ni yazdığında, o daha henüz bu büyük eserin kaybolmuş olmasına üzülmekteydi.[5] Fakat 20 yıl sonra Otto Loth (ö. 1881)bu Tefsiri Kahire'de ortaya çıkardı ve bu dergide *(*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*)* bir ilk araştırmayı bu Tefsire hasretti.[6] O zamandan beri her ne kadar birkaç bilim adamı bu eserle ilgili daha büyük çapta çalışmalar çerçevesinde meşgul olsalar da[7], eser bu güne kadar hâlâ teferruatlı bir araştırmayı bekliyor.

Aşağıdaki araştırma, tamamının çözümü doğal olarak burada beklenmemesi gereken problemin bütününün sınırlı bir kısmı ile yetinmektedir.[8] Ayrıca, burada değinilen araştırma konusunun yeniden ele alınmasını teşvik etmesine bir katkısının olması yazarı sevindirir. Böyle bir teşebbüs için zaman oldukça uygun olabilir, çünkü Joseph Schacht[9], kısa süre önce İslâm hukukunun kaynakları hakkındaki master (magistral) sunumunda, İslâmî rivâyetlerin değerlendirilmesi için, aralarında öncelikle sahih bir râviler zinciri-

1 *Geschichte des Qorans*, I. Baskı, Göttingen 1860.
2 *Über die Entwicklung des Hadîth,* Muhammedanische Studien II, Halle 1890.
3 GAL, I, s. 142, 184, Suppl., I, s. 217; EI, IV, s. 625.
4 Yazar tarafından kullanılan parantezler köşeli parantez olup diğerleri mütercime aittir.
5 A.g.e. s. XXVII.
6 (ZDMG) XXXV, (1881) s. 588-628. Tefsir 1321'de Kahire'de basıldı, İkinci bir baskısı [birinci baskı olarak belirtilmiştir!] Kahire'de 1323-1329 yılları arasında basılmış; fakat GAL Suppl. I, s. 218'de 1322-1330 şeklinde kaydedilmiştir.
7 Nöldeke-Schwally, *Geschichte des Qorans,* 2. Baskı, II, 171-173; Goldziher, *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung,* Leiden 1920, s. 87-98.
8 Bu makale araştırmacının, bir çok destek ve tavsiyeleri nedeniyle kendini minnettar hissettiği Prof. Paret'in teşvikiyle teşebbüs edilen ve Bonn Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde 1951-52 Kış Sömestrisinde Doktora tezi olarak kabul edilen daha geniş kapsamlı bir araştırmasından ortaya çıkmıştır.
9 *The Origins of Muhammadan Jurisprudence,* Oxford 1950.

nin Peygamber'e dayanma zorunluluğu prensibinin ilk defa Şâfiî [ö. 204] tarafından kural olarak konulduğu şeklindeki hüküm de bulunan yeni bazı düşünceler ileri sürdü. Taberî'nin Kur'an Tefsîri'nde bu konuda hangi düşünce ve istidlâllerin meydana çıkacağı görülecektir.

Taberî nezdinde rivâyet problemi, araştırmacıyı çok çeşitli tarzda hadsiz hesapsız malzeme bolluğu ile karşı karşıya getirmektedir. Bu eserin cesaret kırıcı büyüklükteki hacmi dolayısıyla, öncelikle bu malzemeden maksada uygun bir seçme yapma zorunluluğu gerekli görüldü. Bu hususta râviler zincirine bakıldığında, tefsirin tamamı için büyük bir öneme sahip olan, bir dereceye kadar homojen bir bölümünü ele almak, bir avantaj ortaya çıkardı. Buna karşılık rivâyetin değerinin, hadisin (metnin) içeriğinden bağımsız olarak kesin bir şekilde değerlendirilemeyeceği itirazı çok ağırlık kazanıyor. Fakat isnada riayet etmeksizin rivâyet maddesinin (metnin) araştırılması tamamen reddedildiği için, hüküm sadece ilk ihtimalin yararına sonuçlandı.

İlk iş, tek tek her bir isnadın araştırılması ve her birinin hangi sıklıkta tekrarlandığının tespit edilmesi idi. Taberî'nin, ilk sûrelerin ele alınmasında bütün âyetleri tefsir etmediği, bilakis bunları kelime gurupları şeklinde parçalara ayırdığı görülmektedir. İlk defa ortadaki sûrelerde âyetler bütün olarak tefsir edilmiş ve takip eden sûrelerde bunlar guruplar halinde özetlenmiştir. Sondaki kısa sûrelerde ise her biri, standart olarak tefsir edilmiştir. Bilhassa son sûrelerde aynı isnadın, bir yerde bir çok defa iktibas edildiği sık sık görülmektedir. Böyle durumdaki bir isnad, sadece bir defa sayılmıştır. Bundan dolayı aşağıdaki tabloda sıklıkla görülen isnadlar sadece yaklaşık sayılar olarak verilebilir.

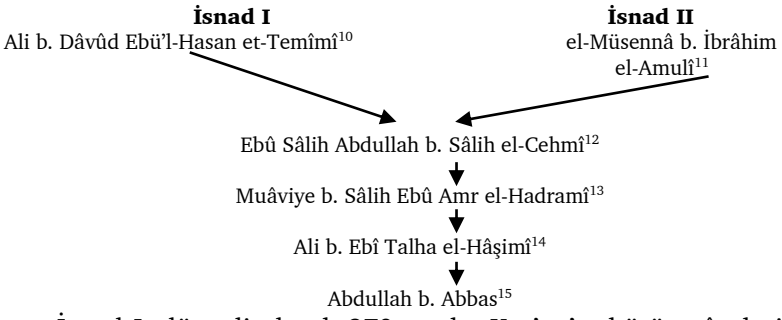
Taberî'nin Kur'an Tefsîri, 35.400'den fazla yerde geçen 13.026 farklı isnadı ihtiva etmektedir. Aşağıdaki tablo, isnadların sayılarının, geçtikleri yerlere oranı hakkında istatistikî bir genel bakışı vermektedir.

İsnad Sayısı	**Geçtiği Yer Sayısı**	**İsnad Sayısı**	**Geçtiği Yer Sayısı**	**İsnad Sayısı**	**Geçtiği Yer Sayısı**
11.364	1	3	27	1	76
859	2	1	28	1	79
295	3	1	29	1	82
140	4	3	30	1	86
89	5	4	31	1	107
54	6	1	32	1	108

38	7	1	33	2	180
19	8	2	35	1	Yaklaşık 230
21	9	1	37	1	Yaklaşık 380
20	10	1	39	1	Yaklaşık 450
7	11	1	40	1	Yaklaşık 530
5	12	2	41	1	Yaklaşık 560
16	13	1	43	1	Yaklaşık 630
8	14	1	45	1	Yaklaşık 670
8	15	2	47	1	Yaklaşık 680
4	16	2	52	2	Yaklaşık 700
3	17	1	54	1	Yaklaşık 860
4	18	1	55	1	Yaklaşık 970
3	19	1	58	1	Yaklaşık 1.000
2	21	1	60	1	Yaklaşık 1.080
2	22	1	62	1	Yaklaşık 1.560
1	23	1	65	1	Yaklaşık 1.800
2	24	1	66	1	Yaklaşık 3.060
2	25	1	71		

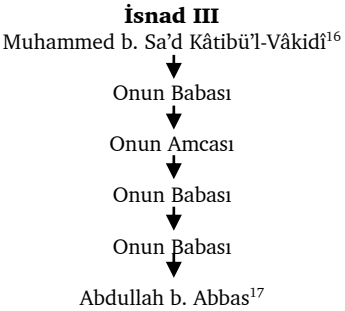
Bu listeden anlaşılıyor ki, 13.026 farklı isnaddan sadece 91 isnad 14 defadan fazla iktibas edilirken ve bunlardan da 21 isnad yüzden fazla yerde geçerken, 1.662 adedi iki defa ve ikiden fazla iktibas edilmiştir. Bütün isnadların toplam sayısı, her bir isnadın tek tek detaylı bir şekilde ele alınamayacak kadar büyük olduğu için, bunların içinden, eserin değerlendirilmesi hakkında ipucu veren bir seçim yapılmalıydı. Bu seçim, sık sık tekrarlanmasıyla önemli olduğu ispatlanan ve bu şekilde muhtevalarında daha eski eserlerin Taberî'ye rivâyet edilme ihtimalini taşıyan isnadları ihtiva etmeliydi. Bu bakış açısına göre, Taberî'nin 100 defadan fazla iktibas ettiği isnadlar, ayrıntılı olarak araştırıldı ve 14 defadan daha sık tekrarlanan isnadlarla genişletildi ve tamamlandı. Bu, her ne kadar incelenen rivâyet zincirlerinin sadece az bir kısmını oluşturursa da, bütün isnadların önemli bir bölümünü oluşturduğu için, bize bütün eser hakkında yargıda bulunmaya izin verir. Çünkü sadece bu 21 isnadla 15.700'den fazla hadis rivâyet edilmiştir.

İsnadların araştırılması, birbirine bağlılıkları ortak râvilerle olan, kısmen de bölgesel olan guruplar şeklinde olmuştur. Birinci Gurup, Abdullah b. Abbas'a dayanan ve bunlardan ilk ikisinde sadece Taberî'den önceki son râvisi diğerlerinden farklı olan, dört isnadı ihtiva etmektedir.

İsnad I, düzenli olarak 970 yerde, Kur'an'ın bütün sûrelerinde, neredeyse farklı tariki olmaksızın/tek tarikle görülmektedir. İsnad II ise sadece birinci sûreden 16. sûreye kadar ve 34. sûrenin 14. âyetinde geçmekte, toplam olarak 560 yerde görülmektedir. Belki de her iki isnad, Taberî'nin Ali b. Dâvûd'dan tamamını rivâyet etmiş olabileceği Ali b. Ebî Talha'nın Tefsîr'inin yazılı kaynağının temelini teşkil etmektedir.

Aşağıdaki isnad, İbn Abbas'a dayanan isnadlardan en sık iktibas edilenidir:

[10] ö. 262/72, İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb,* Haydarabad 1325/27, VII, 377; el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd,* Kahire 1349, XI, 424; İbnü'n-Nedim, *Kitâbü'l-Fihrist,* Tahk. G. Flügel, Leipzig 1871/72, s. 120, 278, 304, 305, 308.

[11] Doğumu, 205'den önce, ölümü ise 240'dan sonra. Biyografik eserlerde geçmemektedir.

[12] 137-223 yılları arasında yaşamıştır. Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz,* Haydarabad 1333/34, I, 351, 7. Tabaka.

[13] ö. 158. Zehebî, I, 166, 5. Tabaka.

[14] ö. 120/43. İbn Hacer, VII, 339. Bir tefsir yazmış olmalıdır. Bkz. Goldziher, *Richtungen,* s. 78.

[15] Hicretten önce 3-hicretten sonra 68 yılları arasında yaşadı. Ayrıca bir de tefsir yazmış olmalıdır. EI, I, 20; GAL, I, 190; Suppl., I, 331; Goldziher, *Richtungen,* s. 65 vd.; *Geschichte des Qorans,* II, 163; *Fihrist,* s. 33, 34, 37, 38.

[16] 168-230 yılları arasında yaşadı. GAL, I, 136 vd.; Suppl., I, 208; EI, II, 440.

Bu isnad, Kur'an'ın bütün sûrelerinde 1.560 yerde geçmekte ve Schacht tarafından[18] sahte olarak nitelendirilen akraba isnadının bir örneğini sunmaktadır. Ayrıca, Taberî'ye doğrudan şahsen bir rivâyet olması oldukça ihtimal dışıdır. Çünkü Taberî Muhammed b. Sa'd'ın ölümünde ancak beş veya altı yaşında idi. Aynı şekilde, (Tefsire göre) her ne kadar daha nadir olsa da Taberî'nin Tarih'inde de bu isnad yer almakta ve Taberî İbn Sa'd'dan neredeyse sadece bu isnadla doğrudan rivâyette bulunmaktadır. Taberî, daha sık geçen başka bir isnadla Hâris b. Muhammed[19] vasıtasıyla İbn Sa'd'dan rivâyette bulunmaktadır.

Bu akraba isnadının her bir râvisinin kimliğini tespit etmekte, (râviler) isimleriyle zikredilmediklerinden dolayı güçlükle karşılaşılmaktadır. İbn Sa'd'ın babası, Sa'd b. Menî'dir ve Arapça biyografik eserlerde zikredilmemiştir. - Taberî'de bir defasında el-Hüseyin b. el-Hasan[20] olarak zikredilmiş olan - onun amcası, İbn Sa'd (Tabakât), VII, II, 74'de zikredilen Hüseyin b. Hasan el-Avfî[21] olabilir. O halde hakkında başka malûmat olmayan Hasan b. Atiyye, onun babası olabilir. Onun babası ise 111 yılında ölen Atiyye b. Sa'd el-Avfî'dir.[22]

Aşağıdaki Irak'ta rivâyet edilen ve son dört râvisi aynı olan üç isnad, sadece 1. sûreden 30. sûreye kadar geçmekte ve en yaşlı râvisi İbn Abbas olan İsnad IV, 180 defa; İbn Cüreyc'le son bulan isnad V, 450 defa ve Mücâhid'le biten isnad VI ise 700 defa geçmektedir:

İsnad IV

el-Kâsım b. el-Hasan el-Hemedânî[23]

▼

el-Hüseyin b. Dâvûd Süneyd el-Massîsî[24]

[17] Bkz. Yukarıda Dipnot 14. (Yazar metin içi atıflarda dipnot ile birlikte sayfa numaralarını da belirtmiştir.)

[18] s. 170.

[19] 186/90-282 yılları arasında yaşamıştır. GAL Suppl. I, 258; İbnü'l-Cezerî, *Das biographische Lexikon der Koranlehrer,* Edisyon, G. Bergsträsser [=Bibl. İsl. Bd. 8a, 1-3] (İslam Kütüphanesi Cilt 8a, 1-3) Kahire 1933/35, I, 201; Zehebî, II, 175, 9. Tabaka; *Târîhu Bağdâd*, VIII, 218.

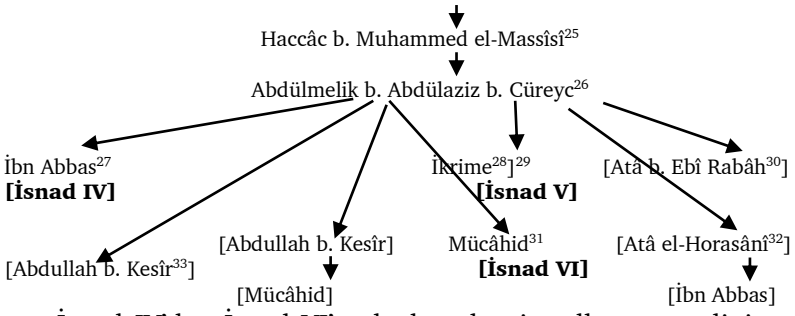
[20] Şayet, el-Hüseyin b. Hasan zikredilen kişiden başka bir amca ise, buna Loth'un, a.g.e., s. 616, Dipnot 3'te zikrettiği otorite sahibi âlimin, 183 yılında ölen İbrâhim b. Sa'd ez-Zührî olduğu tezat teşkil etmektedir.

[21] ö. 201/2.

[22] İbn Sa'd, VI, 212.

[23] ö. 272. *Târîhu Bağdâd,* XII, 432.

[24] Haccâc b. Muhammed'den İbn Cüreyc'in *Kitâbü'l-Câmi'*ini dinledi. Bir tefsir yazdığı nakledilyor. 226 yılında ölmüştür. İbn Hacer, IV, 244.

İsnad IV'den İsnad VI'ya kadar olan isnadların temelini, muhtemelen, rivâyeti Hüseyin b. Dâvûd'a kadar tevsik edilmiş olan İbn Cüreyc'in bir eseri[34] oluşturmaktadır. Fakat bu kitabın sadece 30. sûreye kadar tamamlanıp tamamlanmadığı, veya tam bir eser olduğu halde daha sonraki râviler tarafından sadece bir kısmının (kısmen) rivâyet edilip edilmediği; ve eğer tam bir kitap olarak mevcut olduğu kaynaklardan öğrenilemezse, isnadlar vasıtasıyla tespit edilemez.

İbn Cüreyc'in isnadı, muhtemelen daha önceki zamanlara dayandırılan ilaveten birçok tarike/varyanta sahiptir[35]: İsnad IV'de, (s. 295) sahâbî [İbn Abbas] ile sonraki râvi [İbn Cüreyc] arasında zamana ilişkin bir boşluk bulunması sebebiyle, mürsel bir isnad sözkonusudur[36]: İbn Abbas, 68 yılında öldü. İbn Cüreyc ise, ancak ilk yüzyılın 70'li yıllarında doğdu. İsnad VI; ayrıca İbn Cüreyc Atâ b.

[25] İbn Cüreyc'den Tefsîr'ini dinledi ve Kur'an'daki nâsih-mensûh âyetler hakkında bir kitap yazdı. 206 yılında öldü. Zehebî, I, 315, 7. tabaka; İbn Sa'd, VII, II, 75 ve 186; *Fihrist*, s. 37, satır, 25.

[26] 70-80 yılları arasında doğdu, 149/50 yıllarında öldü; Rum asıllı bir kölenin neslindendir; *Kitâbün fi'l-Âsâr ve Hurûfü't-Tefsîr, Kitâbü'l-Câmi* [Bu iki kitap da muhtemelen aynı kitaptır, bkz. Dipnot 5 ve 6] ve *Kitâbü's-Sünen* adlı eserler kaleme almıştır. GAL Suppl. I, 255; Zehebî, I, 160, 5. Tabaka; İbn Hacer, IV, 244; *Fihrist,* s. 226, satır, 4.

[27] Bkz. Yukarıda Dipnot 14.

[28] Bir tefsir kaleme aldıktan sonra İbn Abbas'ın bir öğrencisi. 105/7'de vefat etmiştir. *Geschichte des Qorans,* II, 167, III, 164; Zehebî, I, 89, 3. Tabaka; *Fihrist,* s. 34, satır, 1.

[29] Parantezler 100 defadan az yer alan isnadın râvilerini göstermektedir. [bkz. Yukarıda s. 292].

[30] 26/7-114/5 yılları arasında yaşadı. EI, I, 523 vd.

[31] 20/1-102/3 yılları arasında yaşadı; İbn Abbas'ın Tefsîr'ini rivayet etti. Zehebî, I, 86, 3. Tabaka; İbn Sa'd, V, 343 vd.; *Fihrist,* s. 33, satır, 21 vd.

[32] ö. 135 [Loth, a.g.e. s. 600]. İbn Sa'd, VII, II, 102.

[33] Yedi Kur'an Kırâat imamından biri; ö. 120. *Geschichte des Qorans,* III, 166 ve başka sayfalarda; İbn Sa'd, V, 356.

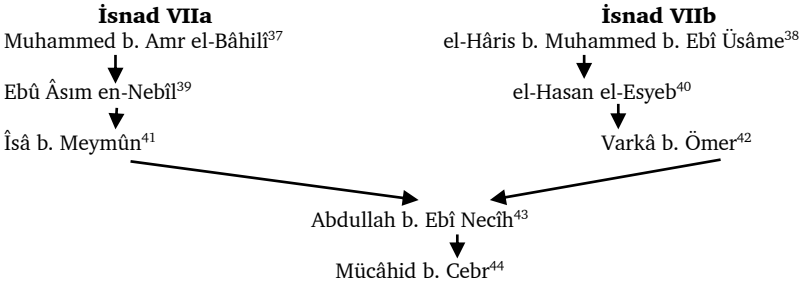
[34] Bkz. Dipnot 25.

[35] Bu hususta bkz. Schacht, s. 171 vd.

[36] Bkz. Schacht, s. 38.

Ebî Rabâh'tan [71 defa iktibas ediyor]; Atâ el-Horasânî'den ve o da İbn Abbas'tan [60 defa]; İkrime'den [60 defa]; Abdullah b. Kesîr'den [30 defa] ve Abdullah b. Kesîr'den ve o da Mücâhid'den [24 defa], buna ilaveten, nâdiren geçmekte olan yaklaşık 120 diğer isnadla İbn Cüreyc'in ashâb ve tâbiûndan rivâyet ettiği toplam 250 yerde geçmektedir.

Aynı şekilde İsnad VI gibi aşağıdaki 3 isnad da Mücâhid'den nakledilmektedir:

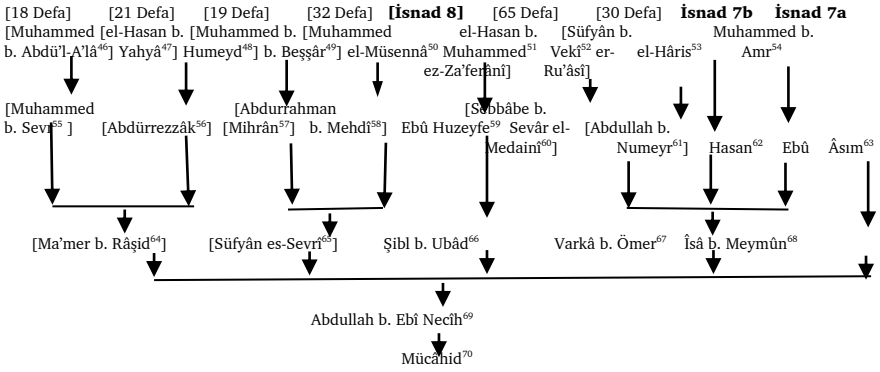

Taberî, bu çift isnadı/ikili varyantı 6. sûrenin 52. âyeti ve 14. sûreden başlayarak aralıksız Kur'an'ın sonuna kadar yaklaşık 1.000 yerde iktibas etmektedir. İsnadın her bir tariki tek olarak da iktibas edilmektedir: Bunlardan İsnad a, 700 defa görülmekte ve bu da 13. sûreye kadar (13. sûre dahil olmak üzere) oldukça sık geçmekte, 14. sûreden itibaren çok nadir geçmektedir. İsnad b ise; sadece 21 defa yer almaktadır. Buradan şu ihtimal ortaya çıkmaktadır: rivâyeti Îsâ ve Varkâ'ya kadar sabit olan Mücâhid'in Tefsîri[45], isnadın bir tarikinden [a] tam olarak Taberî'ye kadar nakledilmiş, isnadın diğer tarikinden [b] ise kısmen Taberî'ye kadar nakledilmiştir.

İbn Ebî Necîh'den sonra isnad, Îsâ ve Varkâ şeklinde iki ana tarike ayrılmakta; Ma'mer, Süfyân ve Şibl şeklinde de üç yan tarike

[37] ö. 249. İbnü'l-Cezerî, II, 221; Târîhu Bağdâd, III, 127.
[38] Bkz. Yukarıda Dipnot 18.
[39] 122-212 yılları arasında yaşadı. Zehebî, I, 333, 7. Tabaka; *Fihrist,* s. 171.
[40] ö. 208/9/10. İbn Hacer, II, 323.
[41] Muhtemelen Mücâhid'in Tefsîrinin bir nüshası söz konusu olan bir Kur'an Tefsiri yazdı. [*Geschichte des Qorans,* II, 168; veya İbn Abbas'ın Tefsîrinin nüshası olabilir, bkz. *Fihrist,* s. 33, satır, 21 vd. ?]
[42] ö. 160'dan sonra. Zehebî, I, 212, 6. Tabaka.
[43] ö. 131/2. İbn Hacer, VI, 54 vd; *Fihrist,* s. 33: orada muhtemelen İbn Ebî Necîh okunmalıdır.
[44] Bkz. Yukarıda Dipnot 30.
[45] veya İbn Abbas'ın, bkz. *Fihrist,* s. 33, z. 21 vd.

ayrılmaktadır. Bu beş tarikin/isnadın guruplandırılması, (aşağıdaki) tabloda gösterilmiştir.

[46] 245 yılında Basra'da öldü. İbn Hacer, IX, 289.

[47] 178/80-263 yılları arasında yaşadı. İbn hacer, II, 324.

[48] ö. 248. Zehebî, II, 67, 8. Tabaka; İbn Hacer, IX, 127; Târîhu Bağdâd, II, 259.

[49] 167-252 yılları arasında yaşadı. Zehebî, II, 85, 8. Tabaka.

[50] Bkz. Yukarıda Dipnot 10.

[51] ö. 259/60. İbn Hacer, II, 318; Târîhu Bağdâd, VII, 407; *Fihrist,* s. 210 vd., 234.

[52] ö. 247. İbn Hacer, IV, 123.

[53] Bkz. Yukarıda Dipnot 18.

[54] Bkz. Yukarıda Dipnot 36.

[55] 190 civarında öldü. Ma'mer'in Katâde'den naklettiği bir Tefsir kaleme aldı [bkz. Aşağıda Dipnot 110]. İbn Hacer, IX, 87; *Fihrist,* s. 34, satır, 4.

[56] 126-211 yılları arasında yaşadı. Bu meyanda bir Tefsir ve bir *Kitâbü'l-Megâzî* yazdı [Ma'mer'in Megâzî Kitabının bir nüshası, bkz. Dipnot 63]. GAL Suppl. S. 333; ayrıca Goldziher, *Muhammedanische Studien,* II, 110; Zehebî, I, 331, 7. Tabaka; *Fihrist,* s. 98, 228.

[57] 2. yüzyılın sonunda yaşadı. Süfyân es-Sevrî'nin *Kitâbü'l-Câmii's-Sağîr*'ini rivayet etti [bkz. Dipnot 64]. İbn Hacer, X, 327.

[58] 135-198 yılları arasında yaşadı. İbn Sa'd, VII, II, 50.

[59] 128/9-220/1 yılları arasında yaşadı. İbn Hacer, X, 370.

[60] 254/6 yılında öldü. İbn Hacer, IV, 300 vd.

[61] ö. 199. İbn Sa'd, VI, 274.

[62] Bkz. Yukarıda Dipnot 39.

[63] Bkz. Yukarıda Dipnot 39.

[64] 93-153/4 yılları arasında yaşadı. Bir *Kitâbü'l-Megâzî* kaleme aldı. GAL Suppl. I, 255; Zehebî, I, 178, 5. Tabaka; *Fihrist*, s. 33, 94.

[65] 97-161 yılları arasında yaşadı ve birçok kitap kaleme aldı [bkz. Yukarıda Dipnot 56]. EI, IV, 540; GAL Suppl. I, 255; *Fihrist*, s. 225.

[66] ö. 149. İbn Hacer, IV, 305.

[67] Bkz. Yukarıda Dipnot 41.

[68] Bkz. Yukarıda Dipnot 40.

[69] Bkz. Yukarıda Dipnot 42.

[70] Bkz. Yukarıda Dipnot 30.

Bu yan tariklerden birisi, Taberî tarafından 2. sûreden 16. sûreye kadar 680 yerde iktibas edilen İsnad VIII'dir. İsnad VIII ayrıca sahâbeden ve tâbiûndan 25 diğer senedle de nakledilmektedir.

İsnad VIII
el-Müsennâ b. İbrâhim el-Amulî[71]
↓
Ebû Huzeyfe Mûsâ b. Mes'ûd el-Basrî[72]
↓
Şibl b. Ubâd el-Mekkî[73]
↓
Abdullah b. Ebî Necîh[74]
↓
Mücâhid b. Cebr[75]

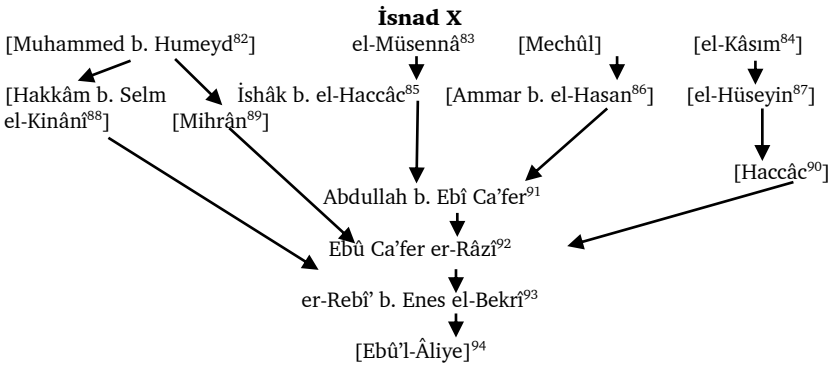
Mücâhid'e dayanan isnad guruplarının sonuncusunu şu isnad oluşturmaktadır:

İsnad IX
el-Müsennâ[76]
↓
İshâk b. el-Haccâc er-Râzî[77]
↓
Abdullah b. Ebî Ca'fer er-Râzî[78]
↓
Varkâ b. Ömer[79]
↓
Ubeydullah b. Ebî Ca'fer[80]
↓
Mücâhid[81]

Bu isnad, Taberî'nin Tefsîr'inde 108 defa geçmekte ve bunlar da 8. sûreden 16. sûreye kadar yer almaktadır.

Aşağıdaki isnadla İsnad IX'un en son üç râvisi aynıdır.

71 Bkz. Yukarıda Dipnot 10.
72 Bkz. Yukarıda Dipnot 58.
73 Bkz. Yukarıda Dipnot 65.
74 Bkz. Yukarıda Dipnot 42.
75 Bkz. Yukarıda Dipnot 30.
76 Bkz. Yukarıda Dipnot 10.
77 2. yüzyılın sonunda yaşadı. Ayrıntılı bilgiler eksiktir.
78 2. yüzyılın sonunda yaşadı. İbn Hacer, V, 156.
79 Bkz. Yukarıda Dipnot 41.
80 60 yılında doğdu, 132 veya 136 yılında öldü. İbn Hacer, VII, 5.
81 Bkz. Yukarıda Dipnot 30.

Taberî bu isnadı 2. sûreden 16. sûreye kadar 230 yerde nakletmektedir. İsnad aşağıdaki şekilde kollara ayrılmaktadır: Abdullah b. Ebî Ca'fer→Ma'mer→Mechûl [=İsnad XI];

Abdullah'ın babası Ebû Ca'fer →Mihrân→İbn Humeyd [19 yerde];

Ebû Ca'fer→Hakkâm→İbn Humeyd [15 yerde];

Ebû'l-Âliye→Rebî→Ebû Ca'fer→Haccâc→el-Hüseyin→el-Kâsım [18 yerde].

En son olarak zikredilen isnad gibi, burada ele alınan İsnad X, 18 yerde Ebû'l-Âliye'den nakledilmekte, ayrıca Ebû Ca'fer, 15 defadan daha az tekrarlanan 12 isnadda, aralarında Katâde'nin de bulunduğu daha yaşlı diğer otoritelere dayanmaktadır.[95]

II, VIII ve IX Nolu isnadlarla bir karşılaştırma gösteriyor ki, Müsennâ'nın son râvi olduğu isnadlar, sadece 16. sûreye kadar sevkedilmiştir. Fakat İsnad II'de Müsennâ'nın hocası olan Ebû Sâlih'in,

[82] Bkz. Yukarıda Dipnot 47.
[83] Bkz. Yukarıda Dipnot 10.
[84] Bkz. Yukarıda Dipnot 22.
[85] Bkz. Yukarıda Dipnot 76.
[86] 159-242 yılları arasında yaşadı. İbn Hacer, VII, 399.
[87] Bkz. Yukarıda Dipnot 23.
[88] 190 yılında rivayet etti. İbn Hacer, II, 422.
[89] Bkz. Yukarıda Dipnot 56.
[90] Bkz. Yukarıda Dipnot 24.
[91] Bkz. Yukarıda Dipnot 77.
[92] Yaklaşık olarak 160 yılında öldü. *Geschichte des Qorans,* III, 94; İbn Hacer, XII, 56.
[93] ö. 139/40. İbn Hacer, III, 238.
[94] Basra'lı Kıraat İmamı; ö. 90. *Geschichte des Qorans,* III, 94, 165; Zehebî, I, 58, 2. Tabaka.
[95] Bkz. Aşağıda Dipnot 100.

Ali b. Dâvûd'a Ku'ran'ın tamamı hakkındaki rivâyetleri naklettiği anlaşılmaktadır. Buna göre; ya el-Müsennâ kendi hocalarından, veya Taberî el-Müsennâ'dan Kur'an'ın sadece ilk kısmının tefsirini naklettiği ortaya çıkmaktadır.

Son iki isnad gibi, muhtemelen aşağıdaki isnad da İran'da rivâyet edilmiştir. Bu isnad Taberî'nin Tefsîr'inde 2. ve 3. sûrede sık sık; 4., 5. ve 85. sûrede ise ikişer defa olmak üzere 180 defa tekrarlanmaktadır.

İsnad XI

Mechûl

↓

Ammâr b. el-Hasan er-Râzî[96]

↓

Abdullah b. Ebî Ca'fer er-Râzî[97]

↓

Onun babası Ebû Ca'fer[98]

↓

Er-Rebî b. Enes el-Bekrî[99]

Taberî bu isnada *"huddistü an Ammâr"* formuyla başlamaktadır. Bu demektir ki, son râvi mechûldür. Taberî'nin Tarih'inde bu isnad 9 defa görülmekte ve bu da aşağıdaki şekildedir: 5 defa tıpkı buradaki gibi, bir defa (I, 100) *"huddisnâ an Ammâr"* formuyla başlamakta, bir defa son râvi Abede el-Mervezî (I, 117 ve 311) ve iki defa da Abdân b. Muhammed el-Mervezî (I, 117 ve 311) son râvidir. Hiçbir yerde Abede Muhammed'in oğlu olarak zikredilmemesine rağmen, Taberî Tarih'inin indeksinde[100] bu iki râvi aynı kişi olarak sunulmaktadır. Doğrusu, Abede, İbn Hacer, VI, s. 460'da tanıtılan ve Taberî Tarihi, I, s. 315'de de geçen Abede b. Süleymân el-Mervezî olabilir.

Aşağıdaki üç isnad, Katâde rivâyetinin tariklerini göstermektedir[101] ve bunlardan İsnad XII ve XIII Yemen'de, İsnad XIV ise Basra'da rivâyet edilmiştir.

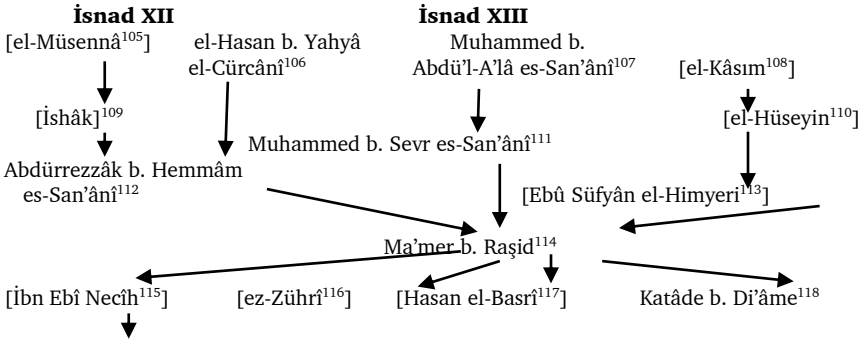
Yemen'li rivâyette Ma'mer b. Râşid'in[102] –ki Ma'mer'in hocası Katâde'dir- iki öğrencisi Abdürrezzâk[103] ve Muhammed b. Sevr[104], belki de aynı eserin iki nüshası olan Kur'an Tefsiri kaleme aldılar.

[96] Bkz. Yukarıda Dipnot 85.
[97] Bkz. Yukarıda Dipnot 77.
[98] Bkz. Yukarıda Dipnot 90.
[99] Bkz. Yukarıda Dipnot 92.
[100] s. 362.
[101] 60/1-117/8 yılları arasında yaşadı. Zehebî, I, 115 vd., 4. Tabaka; İbn Sa'd, VII, II, 1.
[102] Bkz. Yukarıda Dipnot 63.
[103] Bkz. Yukarıda Dipnot 55.
[104] Bkz. Yukarıda Dipnot 54.

Zira onların hocası olan Ma'mer, birçok isnadın müşterek üyesidir. [bkz. aşağıda (XII ve XIII. İsnad)].

İsnad XII [el-Hasan→Abdürrezzâk→Ma'mer→Katâde], Taberî Tefsîri'nde 1. sûreden 26. sûreye kadar 630 defa görülmekte; İsnad XIII ise [İbn Abdi'l-A'lâ→İbn Sevr→Ma'mer→Katâde] 6. sûreden 17. sûreye kadar, 24. ve 33. sûrede ise birer defa olmak üzere ve 41. sûreden 114. sûreye kadar toplam 1080 yerde görülmektedir.

Ma'mer, İsnad XII'de Katâde dışında Hasan-ı Basrî'den [58 yerde], Zührî'den [31 yerde] ve İbn Ebî Necîh vasıtasıyla Mücâhid'den [21 yerde] rivâyette bulunmakta; Abdürrezzâk ise 15 durumda İshâk'a o da Müsennâ'ya rivâyette bulunmaktadır. Benzer şekilde Ma'mer İsnad XIII'de 76 defa el-Hasan'dan, 27 defa Zührî'den ve 18 defa da İbn Ebî Necîh vasıtasıyla (s. 300) Mücâhid'den; buna ilaveten 40 defa da Ebû Süfyân'a o el-Hüseyin'e ve o da el-Kâsım'a (Ebû Süfyân→el-Hüseyin→el-Kâsım) rivâyet etmektedir. Her iki isnaddan Muhammed (s.a.v.) ve sahâbeye dayanan yaklaşık 140 tarik vardır.

[105] Bkz. Yukarıda Dipnot 10.
[106] Bkz. Yukarıda Dipnot 45.
[107] Bkz. Yukarıda Dipnot 44.
[108] Bkz. Yukarıda Dipnot 22.
[109] Bkz. Yukarıda Dipnot 76.
[110] Bkz. Yukarıda Dipnot 23.
[111] Bkz. Yukarıda Dipnot 54.
[112] Bkz. Yukarıda Dipnot 55.
[113] ö. 220. İbn Sa'd, VII, II, 62.
[114] Bkz. Yukarıda Dipnot 63.
[115] Bkz. Yukarıda Dipnot 42.
[116] Medine'li Kıraat imamı, ö. 123/4. GAL, I, 65; Suppl. I, 102; EI, IV, 1342 vd. *Geschichte des Qorans,* III, 166 ve diğer sayfalarda.
[117] On kıraat imamından sonraki dört kıraat imamından biri, ö. 110. GAL, I, 66; Suppl. I, 102; EI, II, 189 vd.; *Geschichte des Qorans,* III, 165 ve diğer sayfalarda.
[118] Bkz. Yukarıda Dipnot 100.

[Mücâhid[119]]

Taberî Tefsîr'indeki en sık isnad, Katâde'den nakledilen rivâyetin Basra'lı tarikidir. Bu isnad, 1. sûreden 21. sûreye kadar ve 28. sûreden 114. sûreye kadar yaklaşık 3060 yerde geçmektedir:

İsnad XIV

Bişr b. Muâz el-Basrî[120]

↓

Yezîd b. Zurâi el-Basrî[121]

↓

Saîd b. Ebî Arûbe el-Basrî[122]

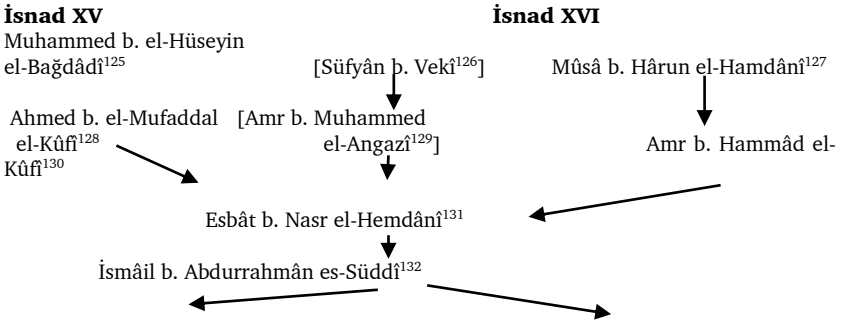
↓

Katâde b. Diâme[123]

↓

[el-Hasan el-Basrî[124]]

Bu isnad 35 tarikte yaklaşık 80 yerde sahâbeye veya (Hz.) Muhammed'e dayanmakta; 37 yerde Katâde Hasan-ı Basrî'den rivâyet etmektedir. Bunu, en yaşlı râvisi Kûfe'de hadis öğreten es-Süddî'nin olduğu iki isnad takip etmektedir:

[119] Bkz. Yukarıda Dipnot 30.

[120] ö. 245 civarı. İbn Hacer, I, 458; *Fihrist,* s. 234, satır, 13.

[121] 81-182 yılları arasında yaşadı. Zehebî, I, 236, 6. Tabaka.

[122] ö. 156; *Kitâbü's-Sünen* tasnif etti. Zehebî, I, 167, 5. Tabaka; *Fihrist,* s. 127; Alfred Guillaume, *The Traditions of Islam,* Oxford 1924, s. 19 vd.

[123] Bkz. Yukarıda Dipnot 100.

[124] On kıraat imamından sonraki dört kıraat imamından biri, ö. 110. GAL, I, 66, Suppl. I, 102; EI, II, 189vd.; *Geschichte des Qorans,* III, 165 ve başka sayfalarda sıklıkla.

[125] 181-260/1 yılları arasında yaşadı. İbn Hacer, IX, 121; *Târîhu Bağdâd,* II, 223.

[126] Bkz. Yukarıda Dipnot 51.

[127] 207'den önce doğdu ve 239'dan sonra öldü. Biyografik eserlerde mevcut değildir.

[128] ö. 215/6, Şii idi. İbn Hacer, I, 81.

[129] 200 yılında hayatta idi. İbn Sa'd, VI, 281 vd. (199 yılında vefat ettiği de söylenmektedir. Bkz. Tehzîb, VIII, 99. Müt.)

[130] 222 yılında Kufe'de öldü, Râfizî idi. Esbât'ın Süddî'den naklettiği Tefsîr'inin bir nüshasına sahipti. İbn Hacer, VIII, 22; İbn Sa'd, VI, 285.

[131] 2. asrınilk yarısında yaşadı ve Süddî'den menkul bir Tefsir yazdı. İbn Hacer, I, 211; İbn Sa'd, VI, 261.

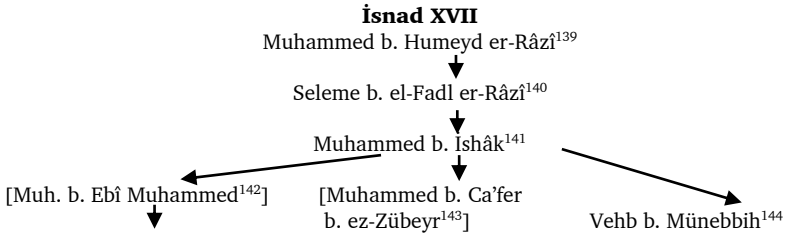
[132] ö. 127; Bir Kur'an Tefsiri yazdı. İbn Hacer, I, 313; Fihrist, s. 33.

Her iki isnad da Taberî tarafından çok düzensiz bir şekilde iktibas edilmektedir: İsnad XV, 860 yerde görülmekte ve bu da 2. sûrenin 272. Âyeti ve 3. sûrenin 52. âyetinden 9. sûrenin 36. âyetine kadar, 37. sûreden 43. sûreye kadar ve 65. sûrede geçmekte; İsnad XVI ise 530 defa yer almaktadır: Bu da 2. ve 3. sûrede oldukça sık, 4. sûreden 6. sûreye kadar ve 11. sûreden 41. sûreye kadar ise aralıklıdır.

Çift isnadda rivâyetlerin sahâbeye dayandırılması İsnad XV'de sadece birkaç defa; İsnad XVI'da ise 55 yerde gerçekleşmektedir.[138] 85 yerde Esbât, Amr b. Muhammed'e ve o da Süfyân b. Vekî'e (Esbât→Amr b. Muhammed→Süfyân b. Vekî') rivâyet etmektedir.

Fakat Taberî tarafından Kur'an Tefsîri'nde 380 defa iktibas yapılan aşağıdaki isnad, Taberî'nin hem Tefsir'inde ve hem de Tarih'inde kullandığı, İbn İshâk'ın Kitâbü'l-Megâzî'sinin İran nüshasının rivâyetini gösteriyor:

[133] 56'dan önce doğdu. *Geschichte des Qorans,* II, 167, 170; İbn Hacer, I, 416.
[134] 53'den önce doğdu. Kimliği tespit edilemedi.
[135] ö. 71. İbn Hacer, X, 88; İbn Sa'd, VI, 79.
[136] Bkz. Yukarıda Dipnot 14.
[137] ö. 32/3. EI, II, 428 vd.
[138] Buna mukabil karşılaştır, Fück, ZDMG, 93, s. 16.
[139] Bkz. Yukarıda Dipnot 47.
[140] 190 yılından sonra Kadı olduğu Re'y'de öldü. İbn İshâk'ın*'Kitâbü'l-Megâzî*'sini rivayet etti. Johann Fück, *Muhammed ibn İshâk, Literarhistorische Untersuchungen,* Frankfurt a.m. 1925, s. 33, Dipnot 49, s. 44; İbn Hacer, IV, 153.
[141] 85 yılında Medine'de doğdu, 150/1 yılında Bağdâd'da öldü. Fück, *Muhammed ibn İshâk;* GAL Suppl. I, 205; EI, II, 414.
[142] 80 yılından önce doğdu, 100 yılından sonra öldü. İbn Hacer, IX, 344, Nr. 709.
[143] 110-120 yılları arasında öldü. İbn Hacer, IX, 93.

[Saîd b. Cübeyr[145] veya İkrime[146]] **[47 Yerde]** **[41 Yerde]**

↓

[İbn Abbas][147]

[79 Yerde]

Bu isnad, ekseriya bir defa zikredilen tarikle yaklaşık 150 yerde, daha önceki dönemden naklediliyor ve onlardan en sık tekrarlananları ise yukarıda zikredilen üç isnaddır.

Aşağıdaki isnad, Taberî'nin Tefsîr'inde 49. sûreden 111. sûreye kadar 107 yerde mevcuttur. Bu isnad Süfyân es-Sevrî'nin hadislerinin İran rivâyetini göstermektedir:

İsnad XVIII

Muhammed b. Humeyd er-Râzî[148]

↓

Mihrân b. Ömer er-Râzî[149]

↓

Süfyân b. Saîd es-Sevrî[150]

↙ ↓ ↘

[İbn Ebî Necîh[151]] [Mansûr[152]]

↘ ↓ ↙

[Mücâhid[153]]

İsnadın yaklaşık olarak 220 tariki Muhammed (s.a.v.)'e, sahâbeye veya tâbiîne dayanmakta ve aşağıdaki tarikler de bunlar arasında yer almaktadır: Süfyân, Mücâhid'den-Süfyân→Mücâhid [15 yerde geçmekte], Süfyân İbn Ebî Necîh'ten ve o da Mücâhid'den - Süfyân→İbn Ebî Necîh→Mücâhid [19 yerde] ve Süfyân Mansûr'dan ve o da Mücâhid'den - Süfyân→Mansûr→ Mücâhid [25 Yerde].

Son râvinin Mechûl olması şeklindeki durum, İsnad XI'deki gibi, aşağıdaki isnadda da mevcuttur:

İsnad XIX

Mechûl

↓

el-Hüseyin b. el-Ferec[154]

[144] ö. 114. Zehebî, I, 95, 3. Tabaka.
[145] ö. 94/5. *Geschichte des Qorans,* III, 165; Zehebî, I, 71, 3. Tabaka.
[146] Bkz. Yukarıda Dipnot 27.
[147] Bkz. Yukarıda Dipnot 14.
[148] Bkz. Yukarıda Dipnot 47.
[149] Bkz. Yukarıda Dipnot 56.
[150] Bkz. Yukarıda Dipnot 64.
[151] Bkz. Yukarıda Dipnot 42.
[152] 88 yılından önce doğdu, 112 yılından sonra öldü. Kimliği tespit edilememektedir.
[153] Bkz. Yukarıda Dipnot 30.

↓

Ebû Muâz el-Fadl b. Hâlid el-Mervezî[155]

↓

Ubeyd b. Süleymân[156]

↓

ed-Dahhâk b. Müzâhim[157]

Taberî'nin Tarih'inde bu isnad iki defa yer almakta ve garib bir şekilde son râvi buralarda İsnad XI'deki gibi, bir defa Abada [I, 57] ve bir defa da Abdân el-Mervezî [I, 80] olarak isimlendirilmektedir. Taberî İsnad XIX'u Tefsir'inde 2. sûreden 112. sûreye kadar 670 yerde iktibas etmektedir.

İsnad XX

Yunus b. Abdü'l-A'lâ el-Mısrî[158]

↓

Abdullah b. Vehb[159]

↓

Abdurrrahmân b. Zeyd b. Eslem el-Medenî[160]

Bu isnad Tefsirin tamamında yaklaşık 1800 yerde görülmektedir ve öyle ki; Abdurrahman b. Zeyd'in Tefsîr'inin bu isnadla rivâyet edilmiş olması ihtimali mevcuttur.

Burada araştırılan isnadların incelenmesinde, bunlardan hiç birinin Peygamber'e (s.a.v.) dayanmadığı göze çarpmaktadır. Şâfiî'nin yukarıda zikredilen, yalnızca Peygamber'den gelen isnadların kabul edileceği kuralı [cum grano salis], sadece onun kendi eserlerinde prensip haline getirilmemekte[161], onun ölümünden yaklaşık 50 sene sonra ortaya çıkan sahih hadis mecmualarında da tatbik edilmektedir. Daha da şaşırtıcı olan ise, Şâfiî'den bir asır sonra Taberî'nin en önemli isnadları Peygamber'den değildir. Hatta epeyce büyük bir kısmı sahâbeye bile ulaşmamaktadır. Bundan şu sonuç çıkarılmalıdır; Şâfiî'nin postülatı rivâyete dayanan Kur'an Tefsiri için de geçer-

154 197 yılından önce doğdu, 210 yılından sonra öldü. *Târîhu Bağdâd,* VIII, 84; Zehebî, *Mizanü'l-İ'tidal,* Kahire 1325, I, 255.

155 ö. 211; *Kitâbü Me'âni'l-Kur'ân* adında bir eser kaleme aldı. İbnü'l-Cezerî, II, 9; *Fihrist,* s. 34.

156 192 yılından önce doğdu. İbn Hacer, VII, 67.

157 ö. 102/105/veya 106. Goldziher, *Richtungen,* s. 59 ve diğer sayfalarda; *Geschichte des Qorans,* II, 167; İbn Hacer, IV, 453.

158 170-264 yılları arasında yaşadı; Taberî'nin Mâlikî mezhebinden olan hocalarından biridir. İbnü'l-Cezerî, II, 406; İbn Hacer, XI, 440.

159 125-197/9 yılları arasında yaşadı; Mâlik b. Enes'in öğrencilerinden biridir. İmam Mâlik'in *Kitâbü'l-Muvatta*'ını rivayet etmiştir; *Kitâbü'l-Câmi' fi'l-Hadîs* adında bir eser tasnif etmiştir. GAL I, 156, 163; Suppl. I, 257, 948; *Fihrist,* s. 199, z. 8.

160 ö. 182. *Kitâbü'n-Nâsih ve'l-Mensûh* ve *Kitâbü't-Tefsîr* adlı eserler kaleme almıştır. İbn Hacer, VI, 177; *Fihrist,* s. 37, 257.

161 Schacht, s. 2 vd.

li değildir. Çünkü Taberî'nin bu hususta çağının teâmüllerine aykırı davranmış olmasını kabul etmek için bir sebep yoktur. Buna, meselâ Buhârî'nin Bâbü't-Tefsîr'inde (Kitâbü't-Tefsîr'inde) (sadece) Muhammed (s.a.v.)'in hadislerini nekletmesi gerçeği de mugâyir değildir. Çünkü Taberî, topladığı bütün hadisleri işlerken, Buhârî kendisine rivâyet edilen hadislerden sadece sahih rivâyetleri ihtiva edenlerden bir miktarını seçmiştir. Tefsir'de –daha ziyade Tarih'te – Şâfiî'nin, sadece Peygamber'in (s.a.v.) örnek nitelikteki davranışları olan sünnetinin kabul edilmesi iddiasının gerektirdiği mûcip sebep ortadan kalkmaktadır. Gerçi Muhammed (s.a.v.) Kur'an'ın yetkili müfessiridir, fakat âyetlerin anlamları iki nesil sonra zorlukla anlaşılabildiği halde, O'nun çağdaşlarına Kur'an'ın büyük bir kısmının tefsire ihtiyaç duymadan kolaylıkla anlaşılır olduğu göz önüne alınmalıdır. Taberî haklı olarak şöyle diyebilir: akl-ı selim, dil kullanımı ve nihayet 'consensus doctorum (icma)' da mûteber tefsirler yapabilir.[162]

Burada ele alınan isnadlardaki en yaşlı râvi - Peygamber'in (s.a.v.) ölümünde 13 yaşında olan- İslâmî râviler tenkidinde ashâbtan sayılan Abdullah b. Abbas'tır.[163] İbn Abbas'a dayanan dört isnaddan, İsnad IV, yanlışlığı ispat edilebilir durumdadır. Çünkü İbn Abbas, İbn Cüreyc doğmadan öldü. Aile isnadı şeklinde olan İsnad III, ayan-beyan rivâyetteki tutarlılık açısından şüphelidir ve Schacht'a göre[164] sahtedir. Böylelikle İsnad I ve İsnad II olmak üzere muhtemelen güvenilir olarak geriye iki isnad kalmaktadır. Zira bu isnadlarla muhtemelen Ali b. Ebî Talha'nın Tefsîri rivâyet edildi.

İbn Abbas'tan sonra en yaşlı râviler, ilm-i ricâl temsilcileri tarafından 3. tabakadan sayılan[165] onun öğrencileri Mücâhid ve Dahhâk'tır. Buna karşılık diğer isnadların ilk râvileri ancak dördüncü tabakadan altıncı tabakaya kadar mensup bulunmaktadır.

Taberî'nin Tefsîr'inde 15'den 100 defaya kadar iktibasta bulunduğu isnadlarda, benzer münasebetler bulunmaktadır: Ashâbtan olanlar sadece Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ûd'dur. İbrâhim b. Yezîd et-Teymî[166] ve Şa'bî[167] dışında isnadların ilk râvileri, daha önce isnadların araştırılması kısmında yazılmıştı. Yani 15

[162] Tefsîr, I. Baskı, I, 24 vd.
[163] Krş. *Geschichte des Qorans,* II, 125 vd.
[164] s. 170.
[165] Bkz. EI EK Cilt s. 230.
[166] ö. 92. Zehebî, I, 68 vd., 3. Tabaka.
[167] ö. 103-110 yılları arasında. Zehebî, I, 74 vd., 3. Tabaka.

ve daha fazla yerde iktibasta bulunulan 91 isnadda yer alan ve ilk sırada bulunan (isnad zincirinin ilk halkası olan) 21 râviden ikisi sahâbeye [1. Tabakaya] ait, ikisi 2. tabakaya [tâbiîne] ait ve 11'i de 3. tabakaya aittir. Diğerleri ise daha sonraki dönemlere aittir. Buradan anlaşılmaktadır ki, sadece az sayıda isnad sahâbeye dayanmaktadır. –Muhammed (s.a.v.)'in hadisleri (merfû hadisler) bütün isnadların sadece az bir bölümünü oluşturmaktadır- Buna karşılık isnadların büyük kısmı, takrîben ancak yüzyıl kadar geriye uzanmaktadır.

İsnadların düzenli kullanımı en erken 2. yüzyılın başlangıcında umumî kullanımda olduğundan[168] ve hadislerin en yaşlı râvileri bu zamanda yaşadıklarından dolayı, metnin bir araştırması aksini ispat etmediği müddetçe, hadisler güvenilir olarak kabul edilmelidir. İhtiyatlı tahminlere göre Taberî'nin Tefsîr'indeki bütün isnadların en azından yarısı[169] 2. yüzyılın ilk yarısına kadar geriye gitmektedir ve hadislerin bu kısmının güvenilirliğini şüpheli görmek için bir sebep yoktur. Dolayısıyla isnadları daha eski zamandan nakledilen hadislerin güvenilmez olduğu söylenemez.[170]

Sahih kabul edilen isnadlarla rivâyet edilen hadislerin ortaya çıkış zamanı, buna göre en geç ilk tabakanın râvilerinin yaşadığı zamandır ki, o da 80-180 yılları arasıdır. Bu zaman, hadislerin asgarî yaşını bildiriyor[171]; Çünkü bir hadisin eskiliği ve güvenilirliği, meselâ tarihle ilgili rivâyetlerin açıkça gösterdiği gibi, isnadın eskiliğine ve güvenilirliğine bağlı değildir. Çünkü isnadın ortaya çıkması her şeyden önce ikinci derecede bir gelişim göstermektedir.[172] Ayrıca İbn Abbas'ın hadislerinde yazılı kayıtların mevcut olmasında, ya bizzat İbn Abbas tarafından, ya da onun otoritesine dayanarak onun öğrencileri tarafından kaleme alındığı dikkate alınmalıdır.

Bu durumda Taberî'nin kendi Tefsir'inde daha eski yazarların hangi eserlerini işlemiş olduğunu kendimize sorduğumuzda, şunu tespit etmiş bulunmaktayız: Taberî daha önceki asırlardan sadece çok az miktarda kitabın tamamını kullanmıştır, çünkü sadece beş isnad Kur'an'ın bütün sûrelerinde iktibas edilmiştir. Zira Taberî'inin yanında tam olarak mevcut olan eserlerin sadece bir kısmından

[168] Schacht, s. 37.
[169] Ondört defadan fazla iktibas edilen isnadlarda, 15.240 hadis mevcuttur.
[170] Bkz. Fück, ZDMG (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft), 93, s. 19 vd.
[171] Buna karşılık krş. A.J. Wensinck, *The Muslim Creed,* Cambridge 1932, s. 59.
[172] Bkz. Leone Caetani, *Annali dell'islam,* I, Giriş, s. 29 vd.

faydalandığını (bir eserin sadece belirli bir kısmını Tefsirine aldığını) kabul etmek için bir sebep yoktur. Taberî Kur'an Tefsîri'nde esas itibariyle herşeyi, hatta tamamıyla birbirini tutmayan çelişkili tefsirleri de zikretmekte ve ancak bundan sonra kendi görüşüne göre doğru veya yanlış olanı karara bağlamaktadır.[173]

Bu nedenle Taberî'nin nezdinde aşağıdaki kitapların tam olarak mevcut olması mümkündür: Ali b. Ebî Talha'nın Tefsîri[174], Mücâhid'in Tefsîri[175], Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem'in Tefsîri[176], İbn İshâk'ın Kitâbü'l-Megâzî'si[177] ve muhtemelen Taberî'ye İbn Sa'd'dan rivâyet edilmiş olan bir eser[178]. Diğer bütün yazılı kaynaklar Taberî'ye sadece özet olarak rivâyet edilmiştir. Muhtemelen genel olarak sadece hafızaya yardımcı olmak için kaleme alınmış olan ders notları söz konusudur.

❋❋❋

[173] Loth, s. 601.
[174] Bkz. İsnad I, s. 293.
[175] Bkz. İsnad VII s. 297.
[176] Bkz. İsnad XX s. 305.
[177] Bkz. İsnad XVII s. 303.
[178] Bkz. İsnad III s. 294.